

КРУПКО О. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНЬО-СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ У ТВОРАХ МАЛИХ ФОРМ

У статті розглянуто стилістичні фігури, завдяки яким афоризми набувають особливої образності, оригінальності та емоційної дієвості.

Ключові слова: афористика, художньо-стилістичні засоби, паралелізм, хіазм, анафора, градація.

В статье рассматриваются стилистические фигуры, благодаря которым афоризмы приобретают особую образность, оригинальность и эмоциональную действенность.

Ключевые слова: афористика, художественно-стилистические способы, параллелизм, хиазм, анафора, градация.

The article triggers stylistic figures, due to which aphoristic structures achieve specific imagery, originality and emotional activity.

Key words: aphoristics, stylistic means within fiction, parallelism, chiasmus, anaphora, gradation.

Відомо, що афоризми, репрезентуючи багатий потенціал інтелектуальної, філософської та естетичної думки, розширюють світ духовних запитів людини, формують її моральні переконання, тобто стимулюють розвиток, збагачення етносу, а тому виховна роль їх, а отже й **актуальність** дослідження, думаю, є безсумнівною. І впливають вони на адресата не лише своїм мудрим змістом, переконливістю, але й особливою вишуканістю, красою форми, яка досягається використанням різних художньо-стилістичних засобів. Із стилістичних фігур в афоризмах найчастіше використовуються паралелізм, антитеза, хіазм, а також риторичне запитання, анафора, градація, еліпсис та інші.

Паралелізм (від. грец. *parallelismos* порівняння, аналогія, уподібнення, спільність ознак або дій) як композиційний прийом полягає у протиставленні двох чи кількох образів, найчастіше явищ природи та світу людини.

Є три речі до вподоби богу й людям: згода братів, милосердя до ближніх і згода між чоловіком та дружиною. П. Могила.

Правдивий вождь не потребує чужих зразків. Він може лише постати з гуці нації. Я. Гальчевський.

Це коли дві різні думки в реченні створюють єдиний виразний образ: паралельне зображення явищ з різних сфер життя, показ одних

явищ на тлі інших, зіставлення їх переважно за ознакою дії. За своєю зображальною функцією паралелізм є близьким до порівняння:

О пісне! Від народу кров і плоть ...

Тебе ніхто не може побороть. .. М. Рильський

Поетія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі. Л. Костенко.

Розум завжди любить до чогось братися: і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого. Г. Сковорода.

Пунктуальність – це не лише вміння вчасно прийти, а й мистецтво вчасно піти. А. Коваль.

В останніх реченнях вдало поєднано синтаксичний паралелізм з **хіазмом** (від грец. *chiasmōs*), у якому спостерігається протилежність основних елементів двох однорідних словосполучень, хрестоподібне розташування їх у вигляді грецької літери Х. Графічно хіазм виглядає таким чином: **А:В= В:А**. Він посилює мовну виразність вислову і часто будується на протиставленні:

Чим довше життя, тим більше журишся, що життя таке коротке. О. Перлюк.

Буде в лісі сон,

в сні ліс шуміти ... Б. І. Антонич.

Ми не маємо владу. Влада має нас. В. Черняк.

У сучасному літературознавстві хіазм вважається стилістичною фігурою зворотного синтаксичного паралелізму, в якому другій половині фрази властивий зворотний порядок слів.

Зорі – очі, очі – зорі ... М. Вороний.

... ще не було епохи для поетів,

але були поети для епох Л. Костенко.

Я роблю тепер, що схочу,

що захочу, те й роблю. В. Симоненко.

Суть не в міністрах культури, а в культурі міністрів. А. Крижанівський.

Натовп переконує не сила аргументів, а аргументи сили. А. Коваль.

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий? Г. Сковорода.

Якщо звернутись до останнього афоризму, то поруч з хіазмом можна побачити риторичне запитання, тобто стилістичну фігуру у

вигляді питального речення, яке не потребує відповіді. Зазвичай **риторичне питання** застосовується для підсилення емоційності висловлювання, надання йому експресивності з метою пожвавлення мовлення.

*Що є ліпше й чудовіше, аніж жити братам разом? В. Мономах.
Які ж вас дзвони одридають?*

Хто проведе у божу путь? Л. Костенко.

Що ми? Чиї сини? Яких батьків? Ким, за що закуті?

Нащо нас мати привела: чи для добра, чи то для зла?
Т. Шевченко.

Думаєте, голодні таланти не заздрять бездарності ситих?
О. Перлюк.

Часто риторичне запитання ставиться не для відповіді, а для того, щоб надати виразу патетичності та піднесеності.

*Шлях без краю лежить ... Чи дійду до кінця його чесний і чистий?
Чи брехнею й неправдою вкриюсь? М. Рильський.*

Нащо слова? Ми діло несемо!. О. Ольжич.

А що ж є більше понад віру? Ю. Липа.

Нерідко автори афоризму звертаються до предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи. Знак запитання може опускатися.

Що може бути солодше за те, коли любить і прагне до тебе добра душа. Г. Сковорода.

Чи довго ще будуть нас кривдить напасті та злоба кривава
М. Старицький.

В останніх реченнях вжито ще один тип стилістичних фігур – **антитезу** (від грец. *протиставлення*), побудовану на співставленні контрастних понять та образів, які підсилюють враження. Принцип антитези відомий всім періодам історії літератури та ораторського мистецтва. Як спосіб архітектоніки, іноді твориться на відкритій опозиційності лексем, часто завдяки антонімам:

Не маш любви, не маш згоди. І. Мазепа.

Ліпше чути заперечення мудрих, аніж підтакування нерозумних.
Д. Заточник.

Любов із ненавистю дружби не має. П. Могила.

У тій хатині, у раю

Я бачив пекло Т. Шевченко.

Вміє розставатись той, хто вмів любить. М. Рильський.

Отримає той, хто дає. Л. Силенко.

Життя стає дорожчим, людина – дешевшою. Ю. Рибников.

Вживається зокрема в поєднанні з хіазмом:

Є незмінна земля і все в ній – зміна невпинна. О. Ольжич.

Ні на що не здатний, здатний на все. А. Коваль.

Антитеза відзначається зіставленням опозиційних понять, вмотивованим контрастуванням смислових значень. Спостерігається особливе протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів тощо.

Усі ми в золоті і голі. Т. Шевченко.

Ненавидь і любі – і варто буде жити чи вмирати. О. Теліга.

Перо коротше за багнет, а коле – глибше. М. Полотай.

Побазікати можна й з приятелем, а помовчати – лише з вірним другом. О. Ільченко.

В останньому рядку поєднується антитеза з еліпсисом.

Еліпсис (від грец. *elleipsis* брак, нестача) позначає стилістичну фігуру, яка засвідчує опущення певного члена речення чи словосполучення, що легко відновлюється за змістом.

Іду на Ви. Святослав I Хоробрий.

Старих шануй, як отця, а молодих – як братів. В. Мономах.

Для друга серце, для ворога – розум. І. Мазепа.

Нерідко еліпсис вживається задля лаконізму, стислості, експресивності вираження думки, розкриття напруженої дії. Часто зумовлена потребою економії мовних зусиль, прагненням передати динаміку ситуації чи емоційне збудження, розгубленість мовця, бажанням уникнути повторення слова.

Спочатку життя здається багатотомним романом, наприкінці – афоризмом. С. Сухоруков.

Є час – пиши романи, розум – афоризми. В. Голобородько.

Кому дано багато, кому – мало, але нікому – досить. А. Коваль.

Дійшли до повної розрухи, але – мирно. М. Левицький.

Зроби хабарі обов'язковими – погано братимуть. В. Голобородько.

Собака вірність – це про собаку. Собачий характер – це про людину. М. Полотай.

У кожній людині щось є, а чогось немає, і останнього – значно більше. А. Коваль.

Градація являє собою розташування однорідних слів, наступні з яких підсилюють смислове значення судження. **Градація** (від лат. *gradation* поступовість, підвищення, посилення), як стилістична фігура, що полягає в поступовому посиленні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої емоційно-стиислової значущості образу, коли вирази нанизуються з усе зростаючим чи спадаючим значенням або коли наявний поступовий перехід від одного до іншого, від нищого до вищого чи навпаки. Градацію застосовують часто в ораторській мові, як засіб посилення емоційності, коли кожне наступне слово включає в себе зміст попереднього й поглиблює його, виділяючи новий смисловий відтінок.

До градації часто вдавався Шевченко в своїй творчості:

Єдиного сина, єдину дитину, єдину надію в військо оддають ...

Т. Шевченко.

Нерідко для створення ефекту градації використовують риторичне запитання:

За що тебе, село, розп'ято?

За що тебе убито? Павло Тичина.

Виразність посилюється при поєднанні її з анафорою:

Ніхто-бо, хто ненавидить, себе не утримає, і не збереже, і не знайде. П. Могिला.

Це повторення початкових слів, які підсилюють емоційне враження:

Ні питтю, ні їжі не потурайте, ні спанню. В.Мономах.

Прозрінь не бійся,

бо вони як ліки.

Не бійся правди, хоч яка гірка,

не бійся смутків,

хоч вони як ріки.

Людині бійся душу ошукать,

бо в цьому схибиш –

то уже навіки. Л. Костенко.

Анафора (від грец. *anaphora* піднесення, єдинопочаток) – це риторична фігура, вживана на початку віршованих рядків у вигляді звукового, лексичного повтору чи повторення синтаксичних, строфічних структур упродовж усього твору або його частини.

“А ти десь там, за даллю вечоровою,

а ти десь там, за морем тишини ...” Л. Костенко.

Завдяки їй збільшується семантичний обсяг мовних одиниць, увиразнюється експресивний колорит твору. Як і стилістичний прийом градації, може виконувати композиційну функцію. Анафора поширена здавна в літературі та ораторському мистецтві, її сутність полягає в тому, що на початку віршових рядків, строф чи речень (у прозовому творі) повторюються однакові співзвуччя, слова чи синтаксичні конструкції.

Лише б, лише б не хоронить. А тільки сіять і саджать.
М. Малахута.

Я хочу, щоб пахла не кров'ю земля, а квітами

Я хочу, щоб наші сади і поля цвіли самоцвітами. Л. Забашта.

Є вірші – квіти.

Вірші – дуби.

Є іграшки – вірші.

Є рани.

Є повелителі і раби.

І вірші є – каторжани. Л. Костенко.

Анафора підносить емоційну силу твору, сприяє його композиційній стрункості й завершеності.

Інверсія (від лат. *inversio* перестановка, перевертання) як стилістична фігура в художній літературі чи в художньому мовленні полягає у незвичному, часто одивненому розташуванні слів у реченні, очевидному порушенні синтаксичної конструкції задля смислового увиразнення висловлення, незвичайна розстановка слів у реченні для того, щоб найбільш значуще слово чи слова особливо підкреслити, звернути на них увагу.

Мова довга – не є добро. Д. Заточник.

Синівською безбожністю є до батьків непоштивість.
М. Смотрицький.

Не ніхто собі щастя не створив, забувши рідну матір. Л. Силенко.
Зазвичай підмет стоїть перед присудком, означення – перед означуваним словом і т. д. В інверсії – інакше.

Все можна виправдати високою метою – тільки не порожнечу душі. П. Тичина.

На московському кумачі України самостійної не вишити!
М. Куліш.

Брат ворога – не брат є козакові. Ю. Луца.

Коли слово переміщується з його звичайного місця на інше, воно стає більш помітним, підкреслюється його значення і звучання в контексті.

Тільки тим дана перемога, хто й у бою сміється зміг. О. Теліга.

Страшнішого за власну совість – на білому світі нічого нема. О.Ільченко.

Слинна перспектива – “з ворогом по правді жити”. Ю. Луца.

Новітня аристократія шампанським сало запива. Р. Іванченко.

Крім порушення порядку слів, експресивність афоризмів також часто пов'язана з частковим порушенням логічно-сміслових відношень, побудованих на парадоксальності, яка надає їм особливої оригінальності та новизни:

Парадокс (від грец. *paradoxos* несподіваний, дивний) являє собою міркування, що містить формальну суперечність, а під час його доведення можна одночасно підтвердити істинність і хибність судження. За посиленої алогічності висловлення у парадоксі виникає несподівано нова, свіжа думка.

Хто має совість, той більше нічого не має. М. Левицький

Як дотепний афоризм, основою якого є два антоніми, він був відомий здавен. У художній літературі відіграє функцію одивнення.

Парадокси можуть бути авторськими:

“Великі поети не вміють писати вірші” Л. Костенко,

або інтертекстуальними (текст Р. Декарта в інтерпретації В. Голобородька: *“Якщо я мислю – я існую, якщо не мислю – я живу.*

Словом – це вислів, що різко розходиться із загальноприйнятими уявленнями, нерідко зовні здається нелогічним. Для парадокса характерна короткість та закінченість думки. Афористичний вислів може містити тонку іронію:

Нині тим, хто виконує найважчу роботу, платять найменше, тим, чия робота трохи легша і винагорода трохи більша. Але найбільше мають ті, хто нічого не робить. Б. Шоу.

Якби я знав, чого я хочу, я б так сильно не хотів. В. Черняк.

Діти начальства – наше майбутнє. О. Перлюк.

Бажаючих бути обдуреними зупинити неможливо. В. Черняк.

Світ насправді пройдисвіт: Загреба. Вбивця. Здирник, Брехун. І вівця ... Л. Череватенко.

Досить яскраві риси парадоксального світосприймання притаманні і сучасним афористам, зокрема віртуозною парадоксальністю відзначені твори В. Голобородька, А. Крижанівського та інших.

Чим гірше життя, тим прекрасніші мрії. В. Голобородько.

Друга не можна купити. Зате можна продати. А. Крижанівський.

У кого совість – прокурор, у кого – адвокат. Ю. Меліхов.

Українці добре співають, бо їм довго заборонялось розмовляти рідною мовою. В. Голобородько.

Інколи парадокс застосовується при переосмисленні відомого афоризму чи сентенції. Так, вислів Б. Шоу “*Не роби іншому того, що він може зробити з тобою: у вас можуть бути відмінні смаки*” є переінакшенням морального імперативу І. Канта.

Багато сучасних пародійних одиниць є алюзіями на відомі афоризми, прислів'я чи приказки. Алюзія (від фр.allusion – натяк) - натяк на загальновідомий історичний, літературний або побутовий факт, уживаний у художньому творі як стилістична фігура, художній стилістичний інтертекстуальний прийом використання автором у тексті лаконічного натяку, відсилання до певного літературного джерела, явища культури, історичної події з розрахунку на ерудицію реципієнта, який повинен зрозуміти закодований зміст.

Бувають яблуні, від яких яблуку треба відкотитися якнайдалі. М.Левицький.

Хто рано встає, той сидить у громадському транспорті. В.Голобородько.

Скількох журавлів у небі врятувала синиця у жмені. М.Левицький

Саме на фрагментарному використанні прислів'їв досягнуто іншого ефекту, причому гумористичного. Вихідний афоризм набуває якісно нового смислового навантаження.

Добре сміється той, хто сміється за власним бажанням. В. Голобородько.

Якщо посіяв розумне, добре, вічне, чи ж треба його косити? Д. Рудий.

Краще раз почути, ніж сто разів побачити по телевізору. В. Голобородько.

У наведених прикладах афоризми конкретизуються з поправкою на світосприйняття автора і знак оцінки змінюється.

Маємо те, за що нас мають. В. Голобородько.

Одна голова добре, а з тілом – краще. А. Крижанівський.

Коли словам тісно – це вже базар. В. Чемерис

Чим більше помилок у юності, тим цікавіші мемуари.

О. Сухомлин.

Щоб жити – мало крутитися, треба знати – навколо кого.

О. Перлюк.

Історія – найкращий учитель. Та їй не таланить на учнів.

О. Сухомлин.

І з нього таки вийшла людина. І не повернулась. А. Крижанівський.

Інколи вживається як особливий різновид алегорії.

Спочатку подумай, потім – помовч. А. Коваль.

Любіть сусідів – джерело знань. О. Перлюк.

Язык до Києва доведе. Або до Магадана. А. Крижанівський.

Якщо вже мріяти, то ні в чому собі не відмовляючи. Д. Рудий.

Де все для людей, туди, як правило, стороннім вхід суворо заборонено. О. Перлюк.

Спочатку було слово. Потім з'явилося пустослів'я. О. Сухомлин.

Не поспішай радіти, коли тобі усміхається доля, може вона усміхається тому, хто стоїть за твоєю спиною. А. Коваль.

Що у жінки на язиці, те у чоловіка в печінках. О. Перлюк.

Отже, з наведених прикладів видно, що вмiле використання художньо-стилістичних засобів, зокрема таких стилістичних фігур як хіазм, анафора, градація, еліпсис, антитеза, риторичне запитання та інших, надає афоризмам особливої образності, оригінальності та емоційної дієвості. Також саме завдяки ним формується так званий “високий” стиль в афористиці.

У роботі використано метод аналізу симптоматичної вибірки афоризмів із творів українських письменників та збірок афоризмів, а також стилістичний метод.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Літературознавча енциклопедія* : у 2-х т. / автор – укладач Ковалів Ю. І. – К. : Вид. центр “Академія”, 2007.
2. *1 000 крилатих виразів української літературної мови. Афоризми, літературні цитати, образні вирази* / упоряд. Юрій Луцький. – К. : Смолоскип, 1996.